

PADĖKOS RAIŠKOS GALIMYBĖS

ESMINIAI ŽODŽIAI: padėka, adresantas, adresatas, kalbinė raiška.

ĮVADAS

Padėka – viena iš kalbos etiketo situacijų. Šios situacijos pagrindas – adresanto jaučiamas, t. y. tikras, arba tariamas dėkingumo jausmas dėl adresato atlikto ar pasižadėto atlikti veiksmo. Tikras dėkingumo jausmas esti tada, kai adresantui adresato veikla yra naudinga arba kelia malonius jausmus. Tariamas dėkingumas sietinas su tam tikromis viešojo gyvenimo situacijomis (pavyzdžiui, dėkojama baigus viešąją kalbą), tai sietina ne su paties adresanto jausena, bet su tam tikrai bendruomenei priimtinais kalbinės elgsenos normomis. Padėkos tikslas – parodyti adresatui dėmesį, pademonstruoti, kad adresantas pastebi adresato veiksmus ir juos vertina. Patys padėkos žodžiai atlieka referencinę kalbėjimo akto funkciją. Ji gali būti praplečiama, kai nurodoma padėkos priežastis. Neretai padėkos raiškos formulėse adresatas yra įvardijamas. Kitos deiksės temos (laikas, vieta) padėkos raiškai nebūtinės ir minimos retai. Padėkos raiška paprastai praplečiama įvairiais modifikatoriais, vertinamaisiais žodžiais, jie atlieka ekspresinę funkciją.

Šio straipsnio tikslas – aptarti padėkos situacijos priežastis ir jos raiškos galimybes lietuvių kalboje. Jo šaltiniai – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* (toliau – Tekstynas) ir pačios autorės sukaupta medžiaga iš gyvosios kalbos bei įvairių rašytojų, kultūros veikėjų laiškų. Straipsnyje iš esmės remiamasi semantinės analizės metodu, žodžių reikšmės aiškinamos remiantis *Lietuvių kalbos žodynu*.

PADĖKOS PRIEŽASTYS

Būtinybė padėkoti – dažna kiekvieno žmogaus situacija. Dėkojamo priežastis gali būti fiziniai, intelektiniai ar dvasiniai adresato veiksmai. Juos galima suskirstyti į tokias grupes:

- fizinė pagalba adresantui (*ačiū, kad užkėlėt, pats vienas nebūčiau pajėgęs* ir pan.);
- informacija, kurią adresatas suteikė adresantui (*ačiū, kad pranešėte; išpėjote* ir pan.); teigiamas adresanto apibūdinimas ar jo pozicijos palaikymas, išreikštas žodžiu ar raštu

(*ačiū už gerus žodžius; dėkui, kad pritarėte*); sveikinimai, palinkėjimai, kurie buvo pasakyti adresantui kalbėjimo akto metu ar kiek anksčiau (*ačiū už...; dėkui, kad prisiminėte, nepamiršote*); pasiteiravimas apie adresanto ar jo artimųjų gyvenimą, sveikatą ir pan. (*ačiū, viskas gerai; dėkui, visi sveiki*); komplimento pasakymas;

- pasižadėjimas, kad adresatas atliks adresantui reikalingą fizinį ar intelektualinį veiksmą, pavyzdžiui, atvyks į talką, parašys rekomendaciją (*ačiū, kad sutikai / sutikote...*).

TIESIOGINĖ PADĖKOS RAIŠKA

Lietuvių kalbos žodyne žodis *padėka* apibūdinamas taip: „dėkingumo jausmo už padarytą gerą parodymas, padėkojimas“. Taigi padėka – tam tikro jausmo raiška. Dažniausiai dėkojant vartojamas jaustukas *ačiū*. Tekstynas (T) rodo, kad šis jaustukas dešimtimis kartų lenkia kitas padėkos raiškas: pavyzdžių su *ačiū* rasta 10 208, su jaustuku *dėkui* – 1 042, panašus pavyzdžių su performatyvinio veiksmazodžiu *dėkoju* skaičius – 1 476, forma *padėkoti* pavartota 452 kartus. Taigi, nors jaustukas *dėkui* gerai dera su dėkojimo žodžių paradigma (*dėkoju* – *padėka* – *dėkingumas* – *dėkingas*), jis vartojamas kone 10 kartų rečiau nei *ačiū*. Jaustukas apibūdinamas kaip „nekaitoma kalbos dalis, kurią sudaro žodžiai, tiesiogiai ir raiškiai perteikiantys jausmus, valios aktus bei paskatas jų neįvardydami“ (DLKG 1994: 462), tačiau padėkos jaustukai visada atlieka padėkos aktą, yra performatyvinio veiksmazodžio *dėkoju* konkurentai, galintys vienas kitą pakeisti bet kurioje situacijoje, tiek kalbant buitiniu stiliumi, tiek oficialioje aplinkoje.

Greta šių jaustukų padėkai reikšti vartojamos ir analitinės konstrukcijos, kurių tiesioginė reikšmė – įvardyti esamą (ar numatomą ateityje) adresanto būseną. Jas sudaro būdvardis *dėkingas* (-a) su veiksmazodžio *būti* esamojo arba būsimąjo laiko 1-ojo asmens formomis *esu*¹ (*būsiu*) *dėkingas* (-a), rečiau – tariamosios nuosakos 1-uoju asmeniu (*būčiau dėkingas*), t. y. sudurtinis tarinys. Tiesioginė šių konstrukcijų reikšmė yra adresanto būsenos nusakymas, tačiau padėkos akte realizuojama ne ši, adresanto būseną nusakanti, pasakymo reikšmė. Čia aktualizuojama netiesioginė reikšmė, t. y. pasakymas *esu (būsiu) dėkingas* vartojamas vietoj performatyvinio pasakymo *dėkoju* ir yra jam lygiavertis. Konstrukcija *esu (būsiu; būčiau) dėkingas (-a)* gali pakeisti veiksmazodį *dėkoju* visose pozicijose. Reiškiant padėką būdvardine konstrukcija, ji gali būti praplėsta intensifikatoriais *labai, didžiai, nepaprastai* ir pan. Tokią galimą padėkos raišką rodo šie pavyzdžiai: ***Dėkinga esu*** M.G. už per daug didelį mano asmens idealizavimą, tik nenoriu, kad kiti būtų klaidinami Bit451; ***Esu dėkinga*** visiems seniems Draugams [...] Bit471; ***Geroji! Nemoku nė išreikšti, kaip esu dėkinga*** Jums už rūpinimos manimi Bit290; [...] ***Taip pat labai dėkingas*** už padarytus, daromus ir žadamus malonumus AVien654; ***Labai Jums dėkinga*** už mašinėlę SNēr391; ***Miela mama, esame dėkingi*** už Jūsų rūpestį, rankų švelnumą, bemieges naktis ir supratingumą GyvK; ***Esu jums be galo dėkinga***, kad pavežėjot GyvK; ***būsiu dėkingas***, jeigu atspausdinsi žurnale *Ir, prašau Tave, neatidėliok T*; ***Būsiu Tau dėkingas*** Tavo E. Mieželai-tis T; ***Būsiu amžinai jam dėkingas***, pasakiau T; ***iki grabo lentos būsiu tau dėkingas*** T; ***Būčiau nepaprastai dėkingas***, jeigu visi kariai po vieną labai trumpam užeitų T; ***Būčiau dėkingas***, jeigu jūs pritartumėt tam T; ***Misteri premjere! Būčiau be galo dėkingas***, jei paaiškintumėt T. Kai kal-

¹ Kai adresantas kuopinis, vartojamos daugiskaitos formos (*esame dėkingi*).

bama trečiojo asmens vardu, vartojama tariamosios nuosakos 3-ojo asmens forma, pvz.: *Generalinis Direktoratas būty dėkingas, jei ministerija patvirtintų* T.

Greta sudurtinio tarinio padėkai reikšti vartojamos ir suvestinio tarinio formos, kurias sudaro asmenuojamoji veiksmazodžio forma *turiu*, bendratis *būti* ir linksniuojamoji forma – būdvardis *dėkingas*, pvz.: *Kad užtikau šį lobį, turiu būti dėkingas savo broliui Mirčiai Larsenui* T; *turiu būti dėkingas už tokį pakantumą* T; *už savo išgelbėjimą turiu būti dėkingas Džonsonui* T. Tokia raiška turi ir privalėjimo atspalvį, kurį suteikia veiksmazodis *turėti* nusakantis ir prievolę ar priedermę, reiškiantis „reikėti, privalėti (ką nors daryti)“.

Be veiksmazodžio *būti* formų tokiose padėkose vartojami ir kiti veiksmazodžiai. Kartais jie pabrėžia būtent adresanto jauseną, toks yra veiksmazodis *jausti* „justi išorinius ir vidinius jautimus“. Padėkose vartojamos esamojo laiko vienaskaitos 1-ojo asmens formos, pvz.: *Net negaliu apsaityti, koks jaučiuosi dėkingas* T; *Jaučiuosi labai dėkingas, kad turėjau laimės pasinaudoti* T; *Jaučiuosi dėkingas jiems visiems* T. Taip įtvirtinama tai, ką jaučia adresantas kalbėjimo akto metu. Kiek kitoki atspalvį suteikia veiksmazodžio *likti* formų vartojimas. Šio veiksmazodžio 7 reikšmė – „būti ir toliau tokiam pačiam, toje pačioje būklėje“. Taigi padėka, reiškianti žodžių junginiu *lieku* (*likau*) *dėkingas* rodo ne tik adresanto dabartinę būseną, bet ir tai, kad šią būseną jis išlaikysias ir ateityje, pvz.: *lieku visiems giliai dėkingas* T; *Esu jau senukas, gyvenu doiejų kirvukų amžių... Lieku dėkingas, telaimina jus Dievas* T; *Po intensyvių tyrinėjimų likau ypač dėkingas vienam asmeniui* T.

Oficialius adresanto ir adresato santykius rodo tokios padėkos, kuriose veiksmui įvardyti vartojamos analitinės formos su daiktavardžiu *padėka* ir kai kuriais veiksmazodžiais, t. y.: *reikšti* (*išreikšti; pareikšti*) *padėką; tarti padėką; tarti padėkos žodžius; siųsti padėką*. Taip dėkojama tada, kai kalbėjimo akto situacija yra ne tik oficiali, bet ir iškilminga. Šitai tarsi patvirtina tezę, kad lietuvių kalbai būdinga veiksmazodinė raiška: daiktavardinės konstrukcijos įprastai nevaruojamos, todėl jos suvokiamos kaip kitokios, ne kasdienės vartosenos pavyzdžiai. Daiktavardis *padėka* šiuose pasakymuose gali būti praplėstas būdvardžiais *didelis, ypatingas, nuoširdus, širdingas*. Tokią vartoseną rodo tokie pavyzdžiai: *Dar kartą reiškiu savo padėką* T; *Reiškiu didelę pagarbą ir padėką* T; *Už gramatiką tariu didelės padėkos žodžius* Bit231; *Šiuo reiškiu didžią padėką* T; *Už tai šiam kolektyvui reiškiu nuoširdžią padėką* T; *Ypatingą padėką reiškiu [...]* T; *Tariu tau padėką už palaimą lemtį* T; *Tariu Jums širdingą padėką* Bit284.

Kartais du kartus pakartojami *dėkui* bendrašakniai žodžiai, pvz.: (*esu*) *dėkinga* ir *dėkoti, dėkinga* ir *dėkingumą pareikšti*: *Geroji! Nemoku nė išreikšti, kaip esu dėkinga Jums už rūpinimos manimi. Jūs jau per daug buvote man gera. Nežinau, nė kaip dėkoti* Bit290; *Dėkinga Jums už tų raštų peržiūrėjimą, bet man rodosi, tiksliau bus tas dėkingumas pareikštas, jei Jūs malonėtumėt paskirti sau kokį nuošimtį nuo honoraro [...]* Bit315.

UŽSLĖPTA PADĖKOS RAIŠKA

Be įprastos, tiesioginės padėkos raiškos galimi ir kiek užslėpti pasakymai². Jie paprastai turi kokį nors papildomą semantinį atspalvį, kuris reiškiamas asmenuojama veiksmazodžio forma. Padėkos raiškoje galima įžvelgti net 6 semantinius atspalvius: norą, galimybę, prašymą, priva-

² Plačiau žr. Čepaitienė 2007: 179–200.

lėjimą, šnekos akto užbaigimą, raiškos trūkumo nusakymą. Šiuos semantinius atspalvius lemia pasirinkti modaliniai veiksmažodžiai, pavyzdžiui, *noro* atspalvį rodo veiksmažodžių *norėti* ar *trokšti* formos, reikiamybę – *reikėti*, privalėjimą – būtinybę nusakantys veiksmažodžiai.

Padėkos kaip *noro* raiška

Neretai padėka pasakoma tarsi noras, pvz.: *noriu (norime) padėkoti, norėjau padėkoti, norėčiau padėkoti*. Norai, kaip žinia, visada nukreipti į ateitį, jie tarsi dar neatspindi realaus veiksmo, o padėkos situacijoje veiksmažodžio *norėti* formos *noriu (norime; nori)*, *norėjau, norėčiau* tik parodo modalumą, suteikia pageidaujamo veiksmo atspalvį. Be šios padėkos raiškos kartais vartojamos formos *norėjau padėkoti, nori padėkoti*. Drauge šie padėkos raiškos variantai nuo pagrindinės padėkos raiškos skiriasi keliais dalykais. Pirmiausia tuo, kad galimi keli modalinio veiksmažodžio formų variantai: 1) tiesioginės nuosakos esamojo laiko 1-ojo asmens formos *noriu, norime* ir 3-ojo asmens forma *nori*; 2) tiesioginės nuosakos būtojo kartinio laiko vienaskaitos 1-ojo asmens forma *norėjau*; 3) tariamosios nuosakos vienaskaitos 1-ojo ar 3-ojo asmens formos *norėčiau, norėty*. Šių formų pagrindinės reikšmės skiriasi. Tiesioginės nuosakos esamojo laiko vienaskaitos 1-ojo asmens forma *noriu* rodo, kad adresantas ketina šiuo metu atlikti prašymo veiksmą: ***Noriu padėkoti tiems, kurie myli mūsų teatrą***, o 3-ojo asmens forma paprastai nurodo apie kuopinį adresantą, pvz.: ***Balsų skaičiavimo komisija nori padėkoti už darbą***. Būtojo kartinio laiko formų vartoseną (*norėjau padėkoti*) paprastai žymi, kad padėkos veiksmas ilgas, jau dėkota kažkam kitam, o baigiant šį aktą prisimenamas dar vienas padėkos adresatas, pvz.: ***Norėjau padėkoti ministrei T.*** Tariamosios nuosakos vienaskaitos 1-ojo asmens forma *norėčiau* rodo adresanto neapsisprendimą, atlikti ar neatlikti prašymo veiksmą. Kai padėkai reikšti pasirenkama tariamosios nuosakos 3-ojo asmens forma *norėty*, adresantas tarsi pasislepia, savo paties atliekamą veiksmą vertina iš šalies, pvz.: ***Leidykla „Quarto“ norėty padėkoti šioms organizacijoms***. Žinoma, etiketo formulėse realizuojamos netiesioginės šių formų reikšmės. Taigi ir konstrukcija *noriu padėkoti*, ir konstrukcija *norėčiau padėkoti* reiškia *dėkoju* ir yra šio performatyvo sinonimai. Vis dėlto jos nėra absoliučiai sinonimiškos, nes turi stilistinį skirtumą. Tai lemia tariamosios nuosakos formų vartoseną: ši nuosaka neturi kategoriškumo reikšmės, todėl paprastai laikoma švelnesne, kiek mandagesne. Su *noro* semantika sietina konstrukcija *trokštu padėkoti*. Šiame junginyje aktualizuota 2-oji perkeltinė žodžio *trokšti* reikšmė „labai norėti, geisti“. Taigi tokia padėkos raiška ekspresyvesnė, nes *noro* raiška čia papildyta jo intensyvumą rodančia semema „labai“.

Padėkos kaip prašymo raiška

Dar kitą atspalvį rodo ir padėkos raiškos konstrukcijos su veiksmažodžio *leisti* liepiamosios nuosakos daugiskaitos 2-ojo asmens forma *leiskite padėkoti*, pvz.: ***Pirmiausia leiskite nuoširdžiai padėkoti, kad atsirado galimybė išklausti T; Garbioji Taryba! Pirmiausia leiskite padėkoti jūsų Prezidiumui T; Taipogi leiskit man padėkoti visos išeivijos vardu už Pilietybės įstatymo T.*** Tiesioginė šio pasakymo reikšmė yra prašymas: imperatyvu išreikštu veiksmažodžiu adresantas kreipiasi į adresatą, kuris gali leisti/neleisti adresantui atlikti jo pageidaujamą veiksmą. Tačiau padėkos akte (ir apskritai mandagumo formulėse) forma *leiskite* yra desementizuota. Ji tik

nurodo mandagų kreipimąsi į adresatą ir paprastai reiškia, kad kalbėjimo aktas vyksta pasirinkus distancinę mandagumo strategiją tarp aukštą hierarchinę poziciją turinčių pašnekovų, t. y. aukštąjį stilių. Paprastai tokia forma vartojama tada, kai komunikacijos aktas vyksta ne tarp dviejų dalyvių, bet viešumoje: tai, kas sakoma adresatui, girdi kokia nors viešoji publika (iškilmingų posėdžių, simpoziumų ir pan. dalyviai). Neretai taip dėkojant įvardijamas ir adresantas. Tai rodytų tokie Tekstyno, spaudos ir šnekamosios kalbos pavyzdžiai: *Leiskite man visų laisvę mylinčių vyrų ir moterų vardu padėkoti tiems iš jūsų, kurie [...]* T; *Visų čia susirinkusių vardu leiskite padėkoti sp.*; *Leiskite **Rektoriaus vardu** padėkoti Jums už nuoširdų darbą* GvK.

Oficialumą, ryškesnę distancinės mandagumo strategijos raišką rodo analitinės konstrukcijos su daiktavardžiu *padėka* ir veiksmažodžiais *prašau* arba *priimkite: prašau išreikšti / perduoti / pareikšti padėką; priimkite padėką*. Šioje raiškoje tarsi susiduria dvi kalbos etiketo situacijos: prašymas (tai rodo veiksmažodis *prašau* arba liepiamosios nuosakos forma) ir padėka (tai rodo daiktavardis). Taigi adresantas, pasirinkdamas tokią raišką, nusistato specialų santykį su adresatu: jis prašo adresato, kad šis priimtų jo padėkos žodžius, pvz.: *Ačiū jums už tai, **priimkite** ir visų mano tautiečių nuoširdžių **padėką*** T; *Gerbiamieji! **Priimkite** nuoširdžių **padėką** už tai, kad mane, senę, prisiminę, atsiuntėt linkėjimus [...]* Bit452; ***Priimkite** ko širdingiausių **padėką** už rūpinimos; sena esu ir bijau, kad jau nebeteks man Jums kuo nors patarnauti...* Bit189; *Gerbiamasis! **Priimkite** širdingos **padėkos žodžius** už gražių dovanų, drauge už pažadėjimą kalbą ištaisyti* Bit371. Kartais tokia padėka reiškia adresatui ne tiesiogiai, bet perduodama per trečiąjį kalbėjimo akto dalyvį – liudininką, kuris tarsi įpareigojamas perduoti padėką. Tai rodytų tokie vartosenos pavyzdžiai: ***Prašau** jai **išreikšti** mano nuoširdžių **padėką*** T; ***Paprašysiu** perduoti nuoširdžių **padėką*** T; ***Perduokite** mano **padėką** ir linkėjimus* T.

XX a. pradžios kultūros veikėjų laiškuose būta dar vieno šios raiškos varianto – *priimkite išreiškimą dėkingumo*, pvz.: ***Priimkite** [...] ir kart (t. y. – kartu G. Č.) **išreiškimą dėkingumo** už gerą širdį, kurios tiek parodėte paskutiniame savo laiške* Bit77.

Padėkos kaip galimybės raiška

Esama tokios padėkos raiškos, kur adresantas pasirenka galimybės nusakymą. Tai rodo įvairios veiksmažodžio *galėti* formos: *galiu, galėčiau, galima, galėdamas padėkoti*. Šio veiksmažodžio, kaip rodo *Lietuvių kalbos žodynas*, 2-oji reikšmė apibūdinama „turėti galimybę“. Esamojo laiko ir tariamosios nuosakos formų vartojimas yra adekvatus noro reiškimo atspalviams: esamasis laikas įvardija dabarties būseną, tariamoji nuosaka nusako netiesioginį veiksma, pvz.: *Kaip malonu, kad **galiu** dar kartą jums **padėkoti*** T; *kaip **galėčiau** jums **padėkoti**?* T. Kita vertus, klausimu formuluojama padėka su tariamosios nuosakos forma turi dar ir kitą semantinę požymį: adresantas tarsi sako, kad padėkoti neįmanoma, kad jis nerandąs tinkamos padėkos raiškos. Nuo kitos užslėptos padėkos raiškos galimybės nusakymas skiriasi tuo, kad čia vartojamos neasmenuojamosios veiksmažodžio formos: reikiamybės dalyvis *galima* ar pusdalyvio forma *galėdamas*. Reikiamybės dalyviu reiškia padėka tarsi rodo adresanto nuostatą, kad adresatas tik iš dalies nusipelnęs padėkos, mat pasakymas *galima padėkoti* drauge suponuoja mintį, kad tai nėra būtina, pvz.: *Jiems **galima** **padėkoti** už gyvenimo grožį* T. Kitaip yra, kai padėka reiškia pusdalyviu. Šiais atvejais adresantas įvertina susidariusią galimybę, pvz.: *džiaugiuosi **galėdamas** viešai **padėkoti** visiems* T.

Padėkos kaip būtinybės raiška

Kartais adresantas padėkos situaciją suvokia kaip būtinybę. Tai žymi padėkai reikšti vartojamos įvairios veiksmažodžio *turėti* formos: *turiu* (*turime*), *turėčiau padėkoti*. *Lietuvių kalbos žodyne* šio veiksmažodžio 33 reikšmė yra „reikėti, privalėti (ką nors daryti)“. Tokį padėkos atspalvį rodo šie padėkų pavyzdžiai: ***turiu* už juos visus jums *padėkoti* T; *Turime* dabar *padėkoti* Dievui T; *turime padėkoti* už antrinės patirties medijų naudojime aiškinimą T; Už indėlį ir kantrybę *turime padėkoti* daugeliui žmonių T; *Turėčiau padėkoti* už tai sūnui T**. Pasitaiko pavyzdžių, kur vartojamas būdvardis *būtinai*. *Lietuvių kalbos žodynas* 1-ąją jo reikšmę apibūdina taip: „be kurio negalima išsiversti, labai reikalingas“. Todėl ir padėkos su šiuo būdvardžiu turi būtinybės atspalvį, pvz.: *Iš pradžių būtinai padėkoti* už suteiktą garbę T. Kartais adresantai padėką suvokia kaip pareigą. Pastarasis daiktavardis *Lietuvių kalbos žodyne* aiškinamas kaip „tai, kas būtina, privaloma atlikti“. Taigi ir tokios padėkos turi būtinybės atspalvį, pvz.: *Autorius jaučia malonią pareigą padėkoti* šio žurnalo vyriausiajam redaktoriui T.

Šioms padėkoms yra artimos reikiamybės atspalvį turinčios padėkos. Šį atspalvį paprastai žymi įvairios veiksmažodžio *reikėti* formos. Jų *Lietuvių kalbos žodyne* apibūdinamas „būti reikalui, būtinumui“. *Sinonimų žodyne* žodis *reikėti* pateikiamas *privalėti* lizde, kur greta nurodomas veiksmažodžis *turėti*. Tačiau tarp būtinybės ir reikiamybės esama kad ir nedidelio semantinio skirtumo. Būtinybės atspalvis rodo, kad neleidžiama rinktis: veiksmas yra būtinas, privalomas. Veiksmažodis *reikėti* būtinumo semos, regis, neturi, jam artimesnė sema „pageidautina“.

Padėkose su reikiamybės atspalviu vartojamos esmojo laiko arba tariamosios nuosakos 3-ojo asmens formos: *reikia*, *reikėtų padėkoti*. Tai rodo tokie Tekstyno pavyzdžiai: *ir už tai reikia ypač padėkoti* sumaniam jaunuoliui T; *Iš tikrųjų reikia padėkoti, o ne sakyti, kad jie blogai dirba* T; *reikėtų padėkoti* šiems žmonėms T; *reikėtų padėkoti* čia įsikūrusiam Kultūros tyrimų centrui T. Itin retai reikiamybė reiškia veiksmažodžio *tekti* esamojo laiko 3-uoju asmeniu: *O tai yra jau geras ženklas ir už jį tenka jums padėkoti* T.

Raiškos trūkumas

Pasitaiko atvejų, kai adresantas užima tarsi nežinios poziciją, jaučiasi ir sakosi esąs arba pats per menkas padėkai reikšti, arba jo žodynas esąs per skurdus. Iš tiesų šių pasakymų aktualioji reikšmė yra padėka. Tada padėka reiškia netiesiogiai. Adresantas paprastai renkasi esamojo laiko vienaskaitos 1-ojo asmens veiksmažodžių formas su priešdėliu *ne-* (*nežinau*, *nerandu*, *nemoku*, *neturiu*), tarsi rodančius adresanto sutrikimą, negebėjimą suformuluoti padėką, pvz.: *Nė nežinau, kaip galėčiau išreikšti padėką* GvK; *Taip esu dėkinga, kad nerandu žodžių* GvK; *Gavau iš tavęs lauktą foto, visas atostogas džiaugiasi. Jau tik nemoku padėkoti* VMač351; *Nežinau, kaip bedėkoti, dėde. Skolingi mas neliksim!* JBalt166; *Neturiu tiek gerų žodžių padėkoti* T; *Aš nerandu žodžių tinkamai padėkoti* T. Rečiau pasirenkamos situaciją labiau apibendrinančios formos: neveikiamasis dalyvis (*neįmanoma padėkavoti*) arba 3-ojo asmens forma (*nėra žodžių*). Taip adresantas tarsi atsitolina nuo konkrečios situacijos, nusako ne vien savo jauseną, bet ir tai, kad taip panašioje situacijoje jaustųsi bet kuris kalbėtojas, pvz.: [...] *neįmanoma kaip padėkavoti* už tokį širdingą atvirumą Žem10; *Nėra pasaulyje žodžių, kuriais galėčiau išreikšti padėką* T; *Trūksta žodžių, kad galėčiau išreikšti padėką* GvK.

Pasitaiko itin individualių padėkų, kurios reiškiamos per neigimą. Tada adresantai specialiai užima negebančio dėkoti asmens poziciją, taip tik paryškindami, kad iš tiesų yra labai dėkingi. Tai rodytų tokie pavyzdžiai: *Geroji! Jūsų laiškas – tai sapnas ar pasaka... Nesitikėjau, kad šiais laikais esama dar tokių žmonių!.. Tiek tame laiške gerumo, kad jis vienas turėtų pagydyti... **Dėkoti nemoku.** Vakar paėmiau tą laišką, o šiandien, jo prisiminus, dar ašaros byra...* Bit162; *Verkti tik ima noras, kad **niekuomet niekuomet neatsidėkosiu...** Jau per sena...* Bit434. Tokios padėkos rodo artimus adresanto ir adresato santykius, nes tokiomis netradicinėmis padėkomis adresantas tarsi atveria savo sielą, kalba apie labai intymius išgyvenimus.

Kalbėjimo akto užbaigimas

Retai (Tekstyne rasti tik 2 pavyzdžiai) padėka užbaigiamas kalbėjimo aktas, adresantui tai specialiai pabrėžiant. Šią situaciją rodo veiksmažodžio *likti* esamojo ar būtojo kartinio laiko formos, pvz.: *Man **belieka padėkoti** Reglamento autoriui T; Man **beliko padėkoti** T.* Priešdėlinių formų *belieka*, *beliko* vartojimas reiškiant padėką nėra pamatuotas: priešdėlis *be-* atitinka dalelyčių *vos*, *vis*, *jau*, *tik*, *čia* reikšmes ir paprastai parodo veiksmo tęsimąsi (LKG II: 295), o ne jo baigtį, kaip to norėtų padėkos adresantai. Pasakymų *lieka (tik) padėkoti; liko (tik) padėkoti* Tekstyne neužfiksuota.

IŠVADOS

Padėkos situaciją apibūdina keletas adresato veiksmų: fizinė pagalba, įvairūs žodiniai palaišymai (pritarimas, pasiteiravimas, komplimentas) ar pasižadėjimas suteikti pagalbą ateityje. Tiesioginė padėka dažniausiai reiškiamą jaustuku *ačiū*, rečiau – *dėkui*, performatyvinio veiksmažodžiu *dėkoju* ir analitinėmis konstrukcijomis *esu (būsiu, būčiau) dėkingas*. Oficialius adresanto ir adresato santykius rodo tokios padėkos, kuriose veiksmui įvardyti vartojamos analitinės formos su daiktavardžiu *padėka* ir kai kuriais veiksmažodžiais *reikšti (išreikšti; pareikšti) padėką; tarti padėką; tarti padėkos žodžius; siųsti padėką*.

Užslėptos padėkos raiškoje galima įžvelgti 6 semantinius atspalvius: norą, galimybę, prašymą, privalėjimą, kalbėjimo akto užbaigimą, raiškos trūkumo nusakymą. Šiuos semantinius atspalvius dažniausiai lemia pasirinkti modaliniai veiksmažodžiai, pvz., *noru* atspalvį rodo veiksmažodžių *norėti* ar *trokšti* formos, reikiamybę – *reikėti*, privalėjimą – būtinybę nusakantys veiksmažodžiai. Semantinius atspalvius žymi ir pasirinktos gramatinės formos: liepiamoji nuosaka pirmiausiai sietina su prašymu, tariamoji – su veiksmo neapibrėžtumu. Adresanto sutrikimą (tikrą ar tik tariamą) liudija veiksmažodžių su priešdėliu *ne-* vartojimas (*nerandu; nėra žodžių*).

LITERATŪRA IR SUTRUMPINIMAI

- AVien – Vienuolis A. *Raštai* 6, Vilnius: Vaga, 1988.
- Čepaitienė G. 2007: *Lietuvių kalbos etiketas: semantika ir pragmatika*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- DLKG 1994 – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Bit – Bitė-Petkevičaitė G. *Raštai* 6, Vilnius: Vaga, 1968.
- JBalt – Baltušis J. *Sakmė apie Juzą*, Vilnius: Vaga, 1989.
- GyvK – gyvoji kalba.
- LKG II – Lietuvių kalbos gramatika 2. Red. K. Ulvydas, Vilnius: Mintis, 1971.
- LKŽ I–XX – *Lietuvių kalbos žodynas*, 1–2, 2-asis leidimas, Vilnius: Mintis, 1968–1969; 3–6, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956–1962; 7–9, Vilnius: Mintis, 1966–1973; 10–15, Vilnius: Mokslo, 1976–1991; 16–17, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995–1996; 18–19, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997–1999; 20, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2002.
- SNēr – Nēris S. *Raštai* 3, Vilnius: Vaga, 1984.
- sp. – spauda.
- T – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*. Prieiga internete: <http://tekstynas.vdu.lt> (žiūrėta 2014 02 20).
- VMač – Mačernis V. *Po ūkanotu nežinios dangum: poezija, laiškai, proza*, Vilnius: Vaga, 1990.
- Žem – Žemaitė. *Rinktiniai raštai* 6, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957.

Gauta 2014 04 14

POSSIBILITIES OF EXPRESSING GRATITUDE

Summary

By gratitude one shows attention to the addressee, demonstrates that the addresser takes notice of the addressee's actions and appreciates them. The very words of gratitude perform a referential function of a speech act. It can be expanded when the cause of gratitude is specified. Quite often, an addressee is mentioned in the formulae of gratitude. The expression of gratitude is usually expanded with various modifiers, evaluative words, which perform an expressive function.

The article discusses the causes of the situation of gratitude and possibilities of expressing it in the Lithuanian language. The sources used are data from *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas* (*Corpus of the Contemporary Lithuanian Language*) as well as from the live speech and letters of different writers, cultural workers collected by the author herself. The article is essentially based on the method of semantic analysis.

The situation of gratitude is presupposed by several actions of the addressee: physical aid, varied verbal support (assent, inquiry, compliment) or a promise to provide assistance in future. Direct gratitude is usually expressed by an interjection *ačiū*, less often – *dėkui*, a performative verb *dėkoju* and analytic constructions *esu (būsiu, būčiau) dėkingas(-a)*. The formal relationship between the addresser and addressee is indicated by expressions of gratitude where an action is denoted by analytic forms with the noun *padėka* and some verbs.

As many as 6 semantic shades can be discerned in the expression of implicit gratitude: a wish, an opportunity, a request, an obligation, completion of a speech act, lack of expression. These semantic shades are usually determined by chosen modal verbs, e.g. a wish is implied by verb forms *norėti* or *trokšti*, need – *reikėti*, obligation – verbs denoting necessity. Semantic shades are also evident from the grammatical forms chosen: the imperative mood should first of all be linked to a request, subjunctive mood – indefiniteness of an action. The addressee's embarrassment (actual or merely apparent) is signalled by the use of verbs with the prefix *ne-* (*nerandu; nėra žodžių*).

KEYWORDS: gratitude, addresser, addressee, linguistic expression.

GIEDRĖ ČEPAITIENĖ

Šiaulių universitetas

P. Višinskio g. 38, LT-76352 Šiauliai

g.cepaitiene@splius.lt